

Strážní a obranné věže jsou charakteristickou součástí tušské krajiny a dostaly se i do znaku Správy Chráněných území Tusheti (TPA) – vesnička Dartlo je zařazena do 3. (kulturně-historické) zóny Chráněné krajiny Tusheti (TPL).

Foto Jiří Flousek

Tušsko – konec světa na okraji Evropy

Jiří Flousek, Lenka Jandová, Jindřich Chlapek, Michael Hošek, Jakub Kašpar

Česká ochrana přírody se poprvé zapojila do rozvojového projektu. Naše zkušenosti ze střední Evropy předáváme vzdálené zemi, která se rozprostírá od břehů Černého moře až po pětitisícové vrcholy Kavkazu. *Sakartvelo*, jak ji nazývají Gruzínci, je dosud nepříliš poškozeným přírodním klenotem, ale i jednou z nejstarších kolébek zemědělství. Právě do těchto míst směřujeme v rámci rozvojové spolupráce naši podporu.

Česko-gruzínské partnerství

Češi mají v Gruzii velmi dobré renomé. Možná pro podobnou historickou zkušenost s ruskou okupací, určitě ale díky dlouhodobé obchodní a ekonomické spolupráci mezi našimi zeměmi. Nový impuls již existujícímu partnerství přinesla v květnu 2011 schůzka ministrů životního prostředí České republiky a Gruzie, z níž vzešlo společné prohlášení, které mimo jiné posiluje dvoustrannou spolupráci v oblasti ochrany biodiverzity, změny klimatu a plnění mezinárodních mnohostranných dohod o životním prostředí. Ve stejném roce stvrdily zájem o podobné bilaterální aktivity také partnerské organizace AOPK ČR a Agentura pro chráněná území v Gruzii (Agency of

Protected Areas of Georgia, APA) uzavřením memoranda o spolupráci.

Tyto formální dohody poskytly základ pro zajímavý rozvojový projekt k přípravě plánu péče v jedinečném chráněném území Tušska (region Kacheti, okres Achmeta), jehož patronem je Česká rozvojová agentura (ČRA) a poskytovatelem financí Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Projekt byl svěřen AOPK ČR společně se Správou KRNP díky jejich mnohaletým zkušenostem se správou velkoplošných chráněných území s pestrými přírodními a kulturními hodnotami, ve kterých je nezbytné vhodně kombinovat zájmy ochrany přírody s požadavky často protichůdnými, směřujícími k intenzivnímu rozvoji území a využívání jeho přírodních zdrojů.

Je jen otázkou času, kdy do lidsky vřelého, vstřícného a turisticky opomíjeného koutu Kavkazu zamíří v masovém měřítku turisté z celého světa. Zdejší zachovaná příroda a s ní spojené kulturní tradice si proto zaslouží koncepční a dlouhodobě udržitelný systém péče a ochrany.

Unikátní hodnoty a problémy území

Jedinečný charakter a kulturní a přírodní hodnoty Tušska určuje řada fenoménů: Různorodá geomorfologie s horskými štíty a hřebeny, ledovcovými kary a údolími, hlubokými stržemi a soutěskami. Harmonická krajina s mozaikou vesniček a drobných sídel,

Tušsko a Tušové

Severovýchodní Gruzie na hranici s Čečenskem a Dagestánem, území sevřené hřebeny Velkého Kavkazu s vertikálním rozpětím 1 490–4 492 m n. m., pouhých 200 km od hlavního města Tbilisi. První dvě třetiny zvládnete autem za dvě hodiny, zbývajících 70 km zabere terénnímu vozu pět hodin jízdy. Musíte si ale počkat na přelom května a června, kdy v horském sedle téměř 3 000 m n. m. odtaje sníh a dá se tudy projet. Ne nadarmo zařadila britská televizní stanice BBC tuto trasu do svého seriálu o nejnebezpečnějších cestách světa. Po překonání sedla Abano projedete hlubokým skalnatým a z části zalesněným kaňonem řeky Khiso Alazani a dorazíte na planinu „centra“ Tušska – do vesničky Omalo, ležící o 300 metrů výše, než je naše Sněžka.

Oblast Tušska je po staletí osídlena etnikem Tušů, jejichž počet se dnes odhaduje na zhruba 10 000 lidí. Po celá staletí, ještě do 50. let 20. století, tu značná část žila po celý rok a budováním malých sídel s obrannými věžemi proti nájezdníkům, pastvou ovcí a drobnými zemědělskými aktivitami formovala neopakovatelný charakter místní krajiny. Postupně se však celé rodiny stěhovaly do podhůří a do hor Tušska se vracely jen na letní část roku. A tak je tomu i v současnosti. Během léta se zaplní většina obydlí v téměř 50 tušských vesničkách, sedmiměsíční krutou zimu tu však tráví už jen kolem 20 nejotrlejších horalů.

Pravidelné migrace pastevců jsou však odjakživa (udává se, že od středověku) součástí místní pastevcké kultury. Přesouvali se se svými stády na několik set kilometrů vzdálené zimní pastviny ve stepích východní Gruzie, které Tušové získali od gruzínských králů jako odměnu za ochranu jejich říše před nájezdy sousedních Čečenců a Dagestánců.

Tradiční živobytí tušské komunity je skromné. Využívají produkty z chovu skotu, drůbeže a zejména ovcí (mléko a mléčné produkty, vlnu, maso) a plodiny vypěstované na políčkách v okolí vesnic (brambory, obilí, zeleninu, koření či bylinky). Až na výjimky nemají zdroj elektrické energie a dovoz potravin a věcí denní spotřeby je značně komplikovaný. Podnikavější Tušové však ve svých kamenných domech postupně zařizují skromné pokočky pro ubytování turistů.

rozsáhlých lesů, malých políček, luk a pastvin. Kulturní dědictví regionu s jedinečnou architekturou a tradicemi, včetně místní pastevcké kultury. Pestrost stanovišť od aluviálních lesů přes květnaté louky, reliktní bory až po alpské a subnivální biotopy. Vysoká druhová rozmanitost s mnoha endemickými druhy rostlin a živočichů, vzácnými kopytníky a velkými dravci a šelmami, ale i agrobiodiverzita s místními odrůdami zemědělských plodin a plemeny domácích zvířat. K uchování těchto hodnot významně přispívá obtížná dostupnost celého regionu – pro vozidla po jediné silnici, jejíž průjezdnost určují klimatické podmínky i mimo zimní období (častý déšť a pravidelné půdní sesuvy).

Obyvaná a využívaná část Tušska je však už dnes ohrožena řadou faktorů. Dominuje tu nadměrná pastva, její nerovnoměrné rozložení a koncentrace v okolí sídel a následné problémy s plošně velmi rozsáhlou erozí. Tradiční způsob pastvy, citlivě využívající celou plochu území se stády ovcí rotujícími na pastvinách od nižších poloh až po hřebenové partie, zde úspěšně přežíval ještě 40 let po vzniku Sovětského svazu. Až v polovině 50. let minulého století pronikla kolchozní nařízení i sem, tradiční rozdělení území do historických samosprávních celků (tzv. *temi*) bylo „zrušeno“ a nahrazeno jednotně vymezenými plochami s nadiktovaným množstvím ovcí (vyšším než bylo pro pastviny únosné) a s nařízenou produkcí. Návrat k tradicím se ale po pádu sovětské říše již nekonal.

Značným problémem pro malebnost zdejší krajiny a hlavně pro dosud čisté životní prostředí jsou volně ukládané odpady a vypouštěné odpadní vody z domácností, jejichž bezpečná likvidace, skládkování a čištění však nejsou systematicky řešeny v celé Gruzii. Ačkoliv tradiční životní styl je tu prakticky bezodpadový, začíná se s postupným zlepšováním životních podmínek obyvatel

a s rozvojem turistiky viditelně hromadit především plastový odpad a do prostředí začínají volně odtékat odpadní vody z koupelen a praček (i když jsou zatím oproti lavorům a valchám v menšině). Opomenout nelze ani problémy se znečištěním zdrojů pitné vody hospodářskými zvířaty a někdy i turisty, zanedbanou infrastrukturu využívanou místními obyvateli a návštěvníky, ilegální těžbu dřeva či pytláctví.

Všichni Tušové, kteří se k problémům vyjadřovali, rovněž zmiňovali minimální nebo úplně scházející komunikaci ze strany okresního úřadu a zejména správy zdejšího chráněného území. Přestože Tušové nejsou ze zákona vlastníky půdy, cítí ke svému kraji silnou vazbu, oprávněně se považují za jeho přírodní správce a domáhají se svých práv při rozhodování o správě a péči o chráněné území stejně jako o přidělování financí, které by měly být přednostně využity pro uchování hodnot a přiměřený rozvoj Tušska.

Proč právě Tušsko (Tusheti)?

Gruzínská legislativa věnující se ochraně přírody, zejména její základní zákon o soustavě chráněných území z roku 1996, založila svůj přístup k územní ochraně na moderních základech kategorizace Mezinárodní unie ochrany přírody (IUCN) – státní přírodní rezervace a národní parky odpovídají kategoriím I, resp. II, chráněná krajina kategorií V a tak dále. S tímto přístupem vyhlásila gruzínská vláda v roce 2003 skutečný propletenec tří kategorií chráněných území v oblasti Tušska – Národní park Tusheti (76 004 ha), Státní přírodní rezervaci Tusheti (10 881 ha) a Chráněnou krajinu Tusheti (31 517 ha) – vše pod jednotným názvem

Posvátná místa jsou v různých podobách rozestata po celém Tušsku; ženám je zakázán vstup do jejich blízkosti.

Foto Jakub Kašpar

Chráněná území Tusheti (Tusheti Protected Areas, TPA) s celkovou výměrou úctydných 118 319 ha. Správa prvních dvou kategorií leží na bedrech národní agentury APA (se sídlem v Tbilisi) a jejího místního pracoviště – Správy TPA a od roku 2012 v nich platí v pořadí již druhý plán péče zpracovaný gruzínskou nevládní organizací NACRES.

Agentura APA má na starosti všechna chráněná území v Gruzii, existuje však jedna výjimka – a tou je právě Chráněná krajina Tusheti (TPL). Ta spadá pod regionální samosprávu okresu Achmeta, jehož stejnojmenné sídlo leží mimo Tušsko až na jižním úpatí Kavkazu a má ho v péči Správa TPL. Právě odtud zazněl v loňském roce požadavek na zpracování vůbec prvního plánu péče o TPL a díky cenným zkušenostem České republiky se soustavou chráněných krajinných oblastí doplňoval až k nám.

Na rozdíl od všech ostatních správ chráněných území, které těží ze zájmu APA, postrádají zaměstnanci Správy TPL potřebné kapacity jak personální a odborné, tak i finanční. Pro našince může být proto překvapivé, že se na správě nesetká s jediným odborníkem na ochranu přírody, který by vládl byt jen základními znalostmi v oblasti plánování a péče o chráněná území, nemluví o monitorování a aktivní péči.

Cesta k plánu péče

Přestože nelze opominout významnou pomoc pracovníků okresu Achmeta a obou správ, zejména zkušeného a osvědčeného ředitele národního parku Anzora Gogotidze, celý dokument by nevznikl bez zásadního přispění místních obyvatel. Jen oni dokonale znají svůj kraj, dlouhou historii jeho osídlení a osvědčené způsoby udržitelného využívání. Právě rozhovory s desítkami místních Tušů různých profesí a několik společných veřejných setkání poskytly nejcennější podklady, na nichž mohl být plán péče postaven – přehled hodnot, kterých si sami Tušové nejvíce cení, škálu problémů, které je nejvíce tíží, a mnohdy i představy o jejich řešení. Místní Tušové velmi dobře vědí, jak by mělo jejich území v budoucnu vypadat, jaké výhody jim může přinést podpora rozvoje regionu. Jsou si však stejně dobře vědomi rizik, nebude-li tento rozvoj usměrňován. Jako typická ilustrace může sloužit vyjádření jednoho z pastevců: „Víme, že turisté nám přinášejí peníze, které tu pro život potřebujeme, ale nechceme dopadnout jako sousední Svanetie“ (atraktivní a turisty hojně navštěvované horské turistické centrum zhruba přírovnatelné k našemu Špindlerovu Mlýnu).

Počáteční obezřetné oťukávání „cizinců, kteří jim něco chtějí navrhovat“, se během mnoha diskusí a projednávání průběžných verzí plánu péče měnilo ve velmi vstřícný vztah k „lidem, kteří jim chtějí pomoci“.

Největším problémem Tušska je půdní eroze, vyvolávaná nadměrnou pastvou ovcí.

Takto vypadá značná část ploch 2. zóny (tradičního využívání) TPL.

Foto Jakub Kašpar

Nikdo z nás do té doby nezažil, že by plán péče o chráněné území byl ze strany místních obyvatel tak vítán a podporován. Češi mají ale v Tušsku velmi dobré jméno už díky předchozí rozvojové pomoci ČRA, která pořídila majitelům penzionů solární panely a fotovoltaické články, a přispěla tak místním obyvatelům k lepšímu a stabilnějšímu životu. Dobré jméno podporují také čeští dobrovolníci, kteří tu pomáhají s opravou cenných kamenných věží.

Co obsahuje?

Plán péče je zpracován pro zákonem dané šestileté období (2014–2019) a jeho struktura obecně odpovídá doporučením metodiky IUCN. V deseti kapitolách přináší základní informace o území, charakterizuje jeho kulturní a přírodní hodnoty, stanovuje základní cíle, analyzuje problémy a ohrožení a navrhuje celou řadu opatření k jejich řešení. Dále doporučuje dosud neexistující zónaci území TPL a uvádí indikátory, s jejichž pomocí by mělo být plnění plánu péče sledováno.

Nejdůležitější a samozřejmě nejvíce diskutovanou byla kapitola věnovaná úkolům a doporučeným opatřením, která by měla být plněna v době platnosti plánu péče, u řady z nich však i s časovým přesahem do dalších období. Opatření jsou rozdělena do ucelených tematických okruhů a řeší tradiční udržitelné využívání území, rozvoj sídel, turistickou infrastrukturu, ochranu biodiverzity a krajiny, chod a funkce Správy TPL.

Důležitou součástí plánu péče je návrh zonace, který vychází z přírodních hodnot území i z jeho dlouholetého využívání místními obyvateli a bere v úvahu rovněž existenci sousedního národního parku a státní přírodní rezervace. Protože zákony jednotlivé funkční zóny chráněné krajiny (IUCN kategorie V) neupravují, na rozdíl třeba od národních parků (IUCN kategorie II),

mohly být definovány volně, podle uvážení. Vymezeny byly nakonec čtyři zóny – 1. zóna přísné ochrany (13,3 % plochy TPL), 2. zóna tradičního využívání (86,1 %), 3. zóna kulturně-historická (0,3 %) a 4. zóna udržitelného rozvoje (0,3 %). Pro každou z nich byly navrženy základní cíle a doporučena „pravidla hry“, včetně povolených a zakázaných činností.

První zóna je určena k ochraně a výzkumu nejcennějších přírodních hodnot a pro její vymezení jsme využili především znalosti o rozšíření dvou ohrožených druhů kopytníků – kozorožce dagestánského (*Capra cylindricornis*) a kozy bezoárové (*Capra aegagrus*) –, současně však i deštníkových druhů pro řadu cenných biotopů a dalších druhů živočichů a rostlin v regionu. Jiné informace o výskytu a plošném rozšíření vzácných druhů a přírodních stanovišť pro tušský region neexistují, neboť dosud nebyla provedena ani základní inventarizace. Na druhou stranu lze hodnotné partie se zachovanými přírodními komplexy poměrně snadno vymezit díky těžko přístupnému terénu nebo nadmořské výšce, které limitují jejich využívání.

Druhá zóna je plošně nejrozsáhlejší a slouží k zachování typického rázu zdejší kulturní krajiny, včetně historického osídlení a pastevecké kultury, a k jejímu tradičnímu, dlouhodobě udržitelnému využívání.

Třetí a čtvrtá zóna jsou svou plochou sice zanedbatelné, ale neméně důležité. Do 27 malých ostrůvků kulturně-historické zóny spadají vesničky se zachovanou tradiční architekturou, v zóně udržitelného rozvoje by se mělo soustředit nejdůležitější zájmy pro místní obyvatele (např. zdravotnická služba), pro rekreaci, ekoturistiku a výchovně-vzdělávací aktivity.

Oproti našim zvyklostem je součástí plánu péče také tzv. akční plán, podrobně rozepisující aktivity, kterým by se Správa TPL měla věnovat během prvních dvou let platnosti plánu. Pro vedení správy je to neocenitelný

Všivec *Pedicularis nordmanniana* je kavkazským endemitem, rostoucím na vlhkých, mnohdy přepásaných travních v subalpínském a alpínském vegetačním stupni do 3 000 m n. m.

Foto Jakub Kašpar

pomocník, neboť ji zpočátku pomůže nasměrovat k nejdůležitější činnosti, se kterými by se mělo začít.

Zkušenosti z domova, ale i ty nabyté v Gruzii, daly ještě základ odborné metodice zaměřené na přípravu plánů péče o gruzínská chráněná území kategorie V (tzn. chráněnou krajinu), která by měla usnadnit práci a poskytnout návod například při vymezování zonace nebo při zapojování místních komunit do společného plánování.

A jak dále?

Připravit během jediného roku plán péče o naprosto neznámé území s minimem dostupných informací a značnou jazykovou bariérou bylo rozhodnutí hodně troufalé. Zvláště když plány péče pro velkoplošná chráněná území v ČR, která známe mnohem lépe, se zpracovávají a projednávají zhruba dva roky. Přesto se ho po pár týdnech strávených v terénu, po řadě průběžných diskusí se všemi partnery a projednávání s místním zastupitelstvem a obyvateli Tušska podařilo dotáhnout do zdárného konce. Dokončený plán péče byl odevzdán v říjnu 2013 a nyní čeká na svou gruzín-

skou podobu a její oficiální schválení. Přesto jsme už během závěrečných prací zaznamenali první příznivé reakce. Po posledních parlamentních volbách v Gruzii koncem roku 2012 se kompletně vyměnilo vedení okresu Achmeta i Správy TPL a noví vedoucí pracovníci obou institucí již řadu navrhovaných opatření zařadili do svých pracovních a finančních plánů. Ve stejné době rozhodovala německá vládní rozvojová agentura (GIZ) o svých prioritách v Gruzii a Arménii a dokončovaný plán péče o TPL významně ovlivnil konečné rozhodnutí: nasměroval velký projekt agentury, řešící problémy s erozí a návrh systému udržitelného pastevectví, právě do Tušska.

K podpoře některých úkolů plánu péče se pro příští dva roky přihlásila rovněž ČRA. Dobudování turistické infrastruktury (např. označení páteřních turistických tras, oprava mostků přes prudké horské toky) a návrh možností zpoplatnění vstupu do celého komplexu chráněných území Tušska by měly přilákat a usměrnit návštěvníky, zlepšit podmínky pro život místních obyvatel, zastavit vysídlování regionu a zvýšit počet těch, kteří by v území žili po celý rok. Návrh inventarizace základních složek pří-

rodního prostředí a jednoduchého monitorování by pak měl pomoci oběma správám (TPA i TPL) k lepším znalostem o území a ke kvalitnějšímu posuzování rozvojových aktivit.

Dílčí projekt ČRA řeší také podporu tradičního pěstíctví zemědělských plodin, především brambor a obilovin, a tím uchování unikátní agrobiodiverzity a tradic kavkazského regionu. Konečně i vybudování centra pro svážení a základní úpravu ovčí vlny by mělo zlepšit možnosti jejího odbytu, a tak i ekonomickou situaci pastevců, bez jejichž existence se nedá jedinečná, mnohasetletým osídlením a pastevectvím formovaná tušská krajina a kultura zachovat.

Kraj, který si vás získá

Rozvojový projekt v Tušsku pro nás znamená neocenitelnou zkušenost. Pracovat v území, které si díky tradičnímu stylu života místních obyvatel uchovalo svůj přirozený půvab a přírodní pestrost, aniž by o tyto hodnoty museli pečovat zaměstnanci správy chráněného území, byla osvěžující změna. Významný podíl na úspěchu má v podobně rázovitých komunitách úcta ke společenským a kulturním zvyklostem stejně tak jako ohled na omezené podmínky nedovolující uplatnit všechna opatření, která bychom si při péči o chráněné území ideálně představovali. Přestože jsme se potýkali s řadou nesází, shodli jsme se, že nám tento kraj a jeho obyvatelé přirostli k srdci. Skromné životní podmínky Tušů jsou vyváženy jejich vřelým vztahem ke svému území a tradicím, jejichž zachování bude velmi brzo záviset na nastupující mladé generaci.

Michael Hošek je vrchním ředitelem sekce ochrany přírody a krajiny MŽP ČR, Lenka Jandová je vedoucí oddělení mezinárodních závazků AOPK ČR, Jindřich Chlapek pracuje v oddělení ochrany přírody na Správě CHKO Jeseníky, Jakub Kašpar je náměstkem ředitele a vedoucím odboru vnějších vztahů Správy KRNP a Jiří Flousek zoologem v téže instituci

SUMMARY

Flousek J., Jandová L., Chlapek J., Hošek M. & Kašpar J.: The Tusheti Area – The Edge of the World on Europe's Frontiers

For the first time in Czech nature conservation history, the Nature Conservation Agency of the Czech Republic in co-operation with the Krkonos/Giant Mts. National Park Administration has been involved in a development co-operation project in Georgia, namely in a unique protected area in Tusheti, Kakheti Region, Akhmeta District. The activity is supervised by the Czech Development Agency and funds are provided by the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. The project deals with development of a management plan (MP) to be implemented pursuant to the national legislation in the six-year period (2014–2019). Its structure follows the IUCN methodology. In ten chapters, it presents the basic information on the area, describes its cultural and natural values,

sets basic aims and targets, analyses problems including threats to nature and proposes a wide range of measures to be taken. The MP also provides indicators that should be used to monitor and assess its implementation. A proposal for different management zones for the Tusheti Protected Landscape (TPL) is an important MP's part: it is based on natural values of the area as well as on its long-term use by local people and also takes into account the adjacent Tusheti National Park and Tusheti State Nature Reserve. Czech experts delineated four zones: i) Zone of strict protection (13.3% of the TPL's territory), ii) Zone of traditional use (86.1), iii) Cultural/historical zone (0.3%) and iv) Sustainable use zone (0.3%). For each of them, main tasks and "the rules of the game" including activities to be permitted and prohibited were proposed. The MP also includes the so-called Action Plan, in detail describing activities to be considered as priorities by the TLP Administration during the first two years of its implementation. The MP was widely discussed with Georgian partners, finalized in October 2013 and now is waiting for its approval by the Georgian Ministry of Environment.